

זמנה ונסיכותה של קינתו של ר' יוסף בן אביתור על ארץ-ישראל

מאთ
שלמה דב גויטין

קינתו הידועה של ר' יוסף בן יצחק בן אביתור על שברה הגדול של ארץ-ישראל¹ עוררה תשומת-לב הן ממחינת תוכנה והן מפאת צורתה. בمشקלה ובסגנוןיה היא "ספרדית", בשעה שעיקר יצרתו של בן אביתור היא לפוי דרך הפיטנים המזרחיים, ובעיקר לפוי זו של ר' סעדיה. מפאת תוכנה היא מצוינה בכך שבכל בית מובלט פרט ממשי של היסטורים הקשים שפקדו או את היישוב בארץ.

מחמת זכר "בתי כנסיות", אשר פרץ פרץ חיות ובהם נקבעו דיזיות" נহגו ליחס קינה זו לגזירות הכליף אל-חאכם, שציווה להרים בתיכנסת וכנסיות ופקד על בני הדתות הזרות להתחאלם או לעזוב את הארץ. תחילתה גורה גויהה זו על הנוצרים בלבד, אך בשנת 1012 השיגה גם את היהודים, ומשום כך סברו, שימושרנו התכוון למאורע זה. בתאריך זה גם צוין השיר בספרו של פרופ'

שרמן, ובהתאם לכך נקבע מן פטירתו של המשורר "לאחר 1012". ואולם הנחה זו אינה יכולה להיות נכונה. השיר מתחנה במיוחד צורה שבאה על "ציוון", בעוד שגזירות אל-חאכם הקיפה את כל מלכתו. ולא זו בלבד, אלא שאין אלו שומעים על פגיעה מיוחדת בבני הארץ. כנגד זה, בשיר המפרט את סבלי הדור אי-אפשר שלא יזכירו גזירות השמד ואסון הגירוש, ששניהם פקדו אז את היהודי האימפריה הפטמית, ولو לזמן קצר בלבד. ואילו בן אביתור על מה הוא מוקנן? (א) הפיכת אנשי הפסים ומעוגנים לעבדים; (ב) חילול נערים במסכת זכור; (ג) אונס נשים; (ד) מעשי-רצח; (ה) כפיה להיטמא במאכלים אסורים; (ו) התפרצויות אל בתיכנסת וחילולים; (ז) עושק דלים. ניכר, שהקינה בכלל אינה מדברת על גזירות-מלכות מעין זו של אל-חאכם, אלא על התפרצויות בלתי-מרוסנת של פראים, שהמיטה אסון על היישוב. שואה כזו באה על ארץ-ישראל בשנת 1024 ובשנים שלאחריה, כאשר התפרצו אל

1. ח. שרמן, השירה העברית בספרד, א, עמ' 64–65.

הארץ גודדי-בדווים בהנחת האחים בני ג'ראח, כבשו את רמלה, עיר הבירה, והחריבוה, ועשו כך גם לירושלים. והנה, עשו בדיקות אותן מעשים שמשוררנו מוקנון עליהם בצורה כה מפורשת. בלחות התנפלוותם של הבדווים ושלטונם האכזרי תוארו על ידי ההיסטוריונים המוסלמים. יעקב מאן ז"ל הרחיב עליהם את הדיבור², וכדי להביא מ崎ת מדברי אנשי הארץ שבם נרים מארועות נוראים אלה: "בני קדם אשר החריבו ארץ הצבי"³; "וניקבזו ערבות וכל בני קדר... ויבאו כדי ארבה לרוב ויחנו על רמלה... ויהרגו כל העומד בפניהם... ונילקחו הבלתיות והעלולים והנעורים לעשות בהם כרצונם ולענותם... (ואבד) כל שהיה ברמלה הנסתור והגנאל, כי כשהיו מיסרים איש או אישה היה מוסר כל מה שהיה שלו ומה ש(אינו) שלו עד שי יצא כל טמון וכמוון, ויצאו שאירית בני רמלה בגולה רעיבים... ומתו רוב הנמלטים". מוקדם נאמר: "ומתו הרבה והוטלו על האשפות ובכורות ובשוקים וברוחבות ובכניותות"⁴. ניכר, שדברי המשורר על בתי-הכנסת אינם מכוננים להפיקתם למסגדים, כמוות אל-חאכם, אלא לחילולם, מתוך או במתכונת הנ"ל. על רציצת דלים — ככלומר, הוצאה הפרוטה الأخيرة מבני ירושלים העניים — אלו שומעים בכמה מכתבים מאותה תקופה⁵.

ואין לומר כלל, שמא ליוו מעשה אונס ומשכב זכר ורציחה ללא הבחנה גם את גירות אל-חאכם, שכן אותו מכתב שתיאר את שוואת הארץ גם הדגיש: "ומצאנו צרות רבות ורעות אשר לא נראו כמותם בארץ ישראל" ומצאו צרות רבות ורעות אשר לא נראו כמותם בארץ ישראל וגם בעמלכות יש מעאל"⁶. על רקע זה מובנת קיומו של ابن אביתור וגם הנימה הבלתי-רגילה, שאין המשורר מוכן לקבל נחמה. במאורעות אלה אולי גם משום הסבר לעובדה, שאבן אביתור נפטר בدمשך, ולא בארץ. הוא, כמו רבים אחרים, כעדות הגניזה, לא יכול לעמוד בשואה זו.

מלבד הכנוי ابن אביתור נתמנה לשוררנו גם (בן) שטנאנש, ובשם זה כונה במצרים למלחה ממאה שנה לאחר פטירתו. יש בידנו מכתב⁷ בכתביו

2. ראה: היהודים במצרים ובארץ-ישראל בזמן החליפים הפאטימים, א, עמ' 158—161.

3. מאן, שם, ב, עמ' 120, שורה 8.

4. מאן, שם, שם, עמ' 182.

5. עיין: מאן, שם, שם.

6. שם, ב, עמ' 181, שורה 22.

7. המכתב הנ"ל כולל באוסף טילור-שכטר בספרייה קמבריג', מס' 14, f.25.

זמןנה ונסיבותה של קינתו של ר' יוסףaben אביתור על ארץ-ישראל

של אהרון בן ישועה הרופא אל-עמאני, דין אלכסנדריה וידידו ומאחרו של רבנו יהודה הלווי, בו הוא כותב אל מפכ' בברית מצרים, שלוח לו שלושה CRCIM של דיווקוריידס, הרופא היווני הידוע, שני CRCIM הלוות גדלות, ועל קלף "חָלֵק"⁸ כולל פירוש ערבי על יחזקאל ו"חָלֵק" אחר על קלף כולל "יוציאר .ב.כל שטנאנש". וdae לא התכוון הכותב ל"יוציאר" בזוד, אלא לטעם שלם, שכיווץ בו חיברaben אביתור, כי לולא-כן לא היה מונה אותו כרך בפני עצמו. המלה שאחרי "יוציאר" אינה יכולה להיות "שלוח לך", כמובן, פרשת-השבוע בשם זה, כי שיריו האות השלישית דומים לכ"פ או לב"ת.

כללו של דבר, עליינו להאריך את האומדנה של חי ר' יוסףaben אביתור לפחות באربع עשרה שנה, דבר החשוב מאוד לגבי הערכת שירותו. שהרי בידנו תשובה שלaben אביתור שנכתבה בפוסטהט, בירת מצרים, בשנת תש"ג, היא שנת 992 לספה"נ.⁹ נמצא, שרבונו יוסףaben אביתור חי במצרים לפחות 33 שנה, ואולי אין תימה, שהחזיק כל ימיו בסגנון ה"מורחיה" של הפיאות.

כתב-ידו הנחדר של אהרון בן ישועה אל-עמאני ידוע לנו מחתימותיו על מעשי בית-דין מן השנים 1109, 1129 ו-1143.

8. בעברית : "ג'ז", כמובן, כתבייד שהוא חלק של כתבייד גדול יותר, כגון פירוש על יחזקאל, שהוא חלק של פירוש על נביאים אחרים.

9. עיין : שמחה אסף, קריית ספר, ב, תרפ"ו, עמ' 183 ; מקורות ומחקרים, ירושלים תש"ו, עמ' 116.